

GʻAZAL VA TUYUQ JANRLARIDA BADIY SANʼATLAR TAHLILI

Qo'shaqova Odina
Odiljonova Mavjuda

*Farg'ona davlat universiteti Filologiya
fakulteti 3-bosqich talabasi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada mumtoz o'zbek adabiyotining yetakchi she'riy janrlaridan bo'lgan g'azal va tuyuq janrlarida qo'llaniladigan badiiy san'atlar tahlil qilinadi. Badiiy san'atlarning mazmun yaratishdagi o'rni, ularning obrazlilikni kuchaytirishdagi ahamiyati hamda janr xususiyatlariga mos ravishda qo'llanish jihatlari yoritib beriladi. G'azal va tuyuqda tashbeh, isti'ora, tajnis, tazod kabi san'atlarning badiiy vazifasi qiyosiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: g'azal, tuyuq, badiiy san'atlar, tajnis, tashbeh, isti'ora, tazod, mumtoz she'riyat

Kirish

Mumtoz o'zbek adabiyotida she'riy janrlar o'ziga xos badiiy-estetik tizimga ega bo'lib, ular mazmun va shakl uyg'unligi asosida vujudga kelgan. Ayniqsa, g'azal va tuyuq janrlari Sharq she'riyatining eng qadimiy va mukammal shakllaridan sanaladi. Ushbu janrlarda fikrning ixchamligi, obrazlarning teranligi va badiiy san'atlarning boyligi asosiy belgilar sifatida namoyon bo'ladi.

Badiiy san'atlar she'riy nutqni jozibador va ta'sirchan qilish bilan birga, shoirning mahoratini ochib beruvchi muhim vositadir. Shu jihatdan g'azal va tuyuqlarda qo'llanilgan san'atlar tahlili mumtoz adabiyotning mohiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

G'azal, asosan, ishqiy, falsafiy va tasavvufiy mazmunni ifodalovchi janr bo'lib, unda badiiy san'atlar yetakchi estetik vosita hisoblanadi. G'azallarda tashbeh san'ati keng qo'llanilib, oshiqning ruhiy holati tabiat hodisalari yoki go'zallik timsollari bilan qiyoslanadi. Masalan, yor yuzi oyga, qadd sarvga qiyoslanishi orqali ma'shuqaning husni tasvirlanadi.

Isti'ora san'ati g'azalda ramziylikni kuchaytiradi. Oshiqning ko'ngli, ishq olovi, hijron dardi kabi tushunchalar ko'pincha ko'chma ma'noda berilib, ma'naviy qatlamni boyitadi. Tazod san'ati esa g'azalning ichki dramatzimini oshirib, hayotiy qarama-qarshiliklarni poetik tarzda aks ettiradi. Masalan, visol va hijron, shodlik va g'am bir baytda qarama-qarshi qo'yiladi.

Shuningdek, mubolag‘a san‘ati g‘azallarda oshiq tuyg‘ularining cheksizligini ifodalashga xizmat qiladi. Oshiqning ko‘z yoshidan dengiz to‘lishi, fig‘onidan osmon larzaga kelishi badiiy bo‘rttirish orqali ifodalangan tuyg‘ular hisoblanadi.

Tuyuq janrining badiiy san‘atlarga boyligi

Tuyuq turkiy she‘riyatga xos bo‘lgan ixcham va o‘tkir mazmunli janr bo‘lib, unda badiiy san‘atlarning ayniqsa tajnis turi muhim o‘rin tutadi. Tajnis san‘ati bir xil talaffuzdagi, ammo turli ma‘nodagi so‘zlar orqali fikrni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Tuyuqda so‘z o‘yini va ma‘no qatlamlari qisqa hajmda katta mazmun ifodalash imkonini beradi. Bundan tashqari, kinoya san‘ati tuyuqda keng uchraydi. Shoir fikrni ochiq aytmasdan, yashirin ma‘no orqali ifodalab, o‘quvchini mushohadaga chorlaydi. Tashbeh va isti‘ora esa tuyuqda juda ixcham holda qo‘llanilib, har bir so‘zga yuksak semantik yuk yuklanadi.

Tuyuq janrida badiiy san‘atlar nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki fikrni falsafiy umumlashtirish vositasi ham hisoblanadi. Shu bois tuyuq she‘riy tafakkurning yuqori darajadagi namunasi sifatida baholanadi.

G‘azal va tuyuqda badiiy san‘atlarning qiyosiy jihatlari

G‘azal va tuyuq janrlarida badiiy san‘atlar qo‘llanishi maqsad va shakl jihatidan farqlanadi. G‘azalda san‘atlar ko‘proq tuyg‘ularni keng va musiqiy ohangda ifodalashga xizmat qilsa, tuyuqda ular ixchamlik va ma‘no teranligini ta‘minlaydi. G‘azalda obrazlar ketma-ket rivojlansa, tuyuqda bitta markaziy fikr atrofida jamlanadi.

Har ikki janrda ham badiiy san‘atlar shoirning individual uslubini ko‘rsatib beradi. Ular she‘rning ichki mazmunini ochish, go‘zallik tuyg‘usini uyg‘otish va o‘quvchiga estetik ta‘sir ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mumtoz o‘zbek she‘riyatida g‘azal va tuyuq janrlari badiiy san‘atlarning serqirra qo‘llanishi bilan ajralib turadi. Quyida ushbu janrlarda eng ko‘p uchraydigan san‘atlar aniq misollar orqali tahlil qilinadi.

Quyidagi Alisher Navoiy g‘azalidan olingan baytni ko‘rib chiqamiz:

Ko‘zumga ko‘rundi jahon g‘uncha dek,

Ochildi ko‘ngul, chun yuzingni ko‘rdum

Ushbu baytda tashbeh san‘ati yaqqol namoyon bo‘ladi. Shoir jahonni g‘unchaga qiyoslab, yor yuzini ko‘rish bilan bu g‘uncha ochilganini tasvirlaydi. Bu yerda g‘uncha — yopiq holat ramzi, ochilish esa ruhiy uyg‘onish timsolidir.¹ Yor jamoli tufayli ko‘ngil ochilishi ishqning ilohiy qudratini ifodalaydi. Shu baytda isti‘ora san‘ati ham mavjud. Ko‘ngilning ochilishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri biologik harakat emas, balki inson ruhiy holatining o‘zgarishini ifodalovchi ko‘chma ma‘nodir.

Yana bir g‘azal bayti:

¹ Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.

Yig'lab o'tsar ersam, ajab ermas, ey dost,
Ishq yo'lida kulgan kishini kim ko'rdi

Bu baytda tazod san'ati qo'llangan. Yig'i va kulgi qarama-qarshi tushunchalar sifatida berilib, ishq yo'lining mashaqqatli ekani ta'kidlanadi. Shoir ishqni quvonch emas, balki sabr va fidoiylilik yo'li sifatida talqin qiladi.

Shuningdek, kinoya unsuri ham mavjud, chunki bu yerda kulish so'zi bevosita quvonch emas, balki yengillik ma'nosida qo'llanib, ishqda bunday holat bo'lmasligi kinoyaviy tarzda ifodalangan.

Tuyuq janrining asosiy badiiy xususiyati — tajnis san'ati hisoblanadi. Quyidagi tuyuq misol sifatida keltiriladi:

Ko'nglumni oldi bir malohatli yor,
Ko'ngul beribmen, ko'nglum oldi yana

Mazkur tuyuqda tajnis so'z o'yini aniq ko'rinadi. "Ko'ngulni olmoq" birinchi misrada ma'shuqaning mahbubaga aylanishini bildirsa, ikkinchi holatda oshiqning o'z ixtiyorini berib qo'yganini anglatadi. So'z bir xil bo'lsa-da, ma'no qatlamlari turlicha. Bu tuyuqda takror san'ati ham mavjud. Ko'ngul so'zining qayta-qayta qo'llanishi markaziy g'oyani kuchaytirib, ishqning asosiy ob'ekti qalb ekanini ko'rsatadi. Yana bir tuyuq namunasi:

Yor dardimni bilsa davo etmagay,
Bilmas ersa, dardim nechun so'rmadi²

Bu misolda tazod san'ati yaqqol namoyon bo'ladi. Bilish va bilmaslik qarama-qarshi qo'yilgan. Shu orqali oshiqning ichki iztirobi ochiladi. Shoir uchun har ikkala holat ham iztirob manbai ekanini falsafiy tarzda ifodalaydi.

Bu yerda kinoya ham mavjud. Yor aslida darddan bexabar emas, biroq beparvoligi shoir tomonidan kinoyali ohangda berilgan.

Tashbeh san'ati g'azallarda eng ko'p uchraydi. Shoir ma'shuq go'zalligini tabiat hodisalari yoki qimmatli narsalarga qiyoslaydi. Masalan, Navoiy g'azallarida yor yuzi oyga, qomati sarvg'a qiyoslanadi. Bu o'xshatishlar go'zallikni jonli tasvirlashga xizmat qiladi. Isti'ora san'ati ham g'azal janrida muhim o'rin tutadi. Masalan, "ko'ngil" so'zining "qus", "daryo", "dehra" ma'nolarida qo'llanishi inson ruhiy holatini chuqur ifodalaydi.

² Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. G'azallar. – Toshkent: Fan nashriyoti.

Misol mazmunan:

Ko'nglum daryodur, ammo to'liqida armon ko'p

Bu yerda ko'ngil daryoga qiyoslanib, ichki iztirob timsollashtiriladi.

Talmeh san'ati orqali shoir tarixiy va diniy shaxslarga ishora qiladi. Masalan, Yusuf va Zulayho, Layli va Majnun nomlarining tilga olinishi ishqning pokligi va fidoyiligini ifodalaydi. Mubolag'a san'ati esa lirik holatni kuchaytirish maqsadida ishlatiladi. Shoir hijron azobini haddan tashqari bo'rttirib ko'rsatadi, bu esa o'quvchida kuchli hissiy ta'sir uyg'otadi.

Tuyuq qadimgi turkiy she'riyatga xos janr bo'lib, unda qisqa shakl ichida chuqur mazmun jamlanadi. Ayniqsa, tuyuqda tajnis san'ati yetakchi san'at hisoblanadi. Tajnis san'ati bir xil talaffuz, lekin turli ma'nodagi so'zlarni qo'llash orqali yuzaga keladi. Masalan, "ot" so'zining "ism" va "hayvon" ma'nolarida kelishi kabi. Mazmunan misol: Ot oldim yo'lda, otim yo'ldan ozdi. Bu misrada so'z o'yini orqali badiiylik kuchaytiriladi.

Tazod san'ati ham tuyuqda keng tarqalgan. Unda qarama-qarshi tushunchalar yonma-yon qo'llanadi: tun va kun, yorug' va zulmat, hayot va o'lim. Bu holat fikrning keskinligini oshiradi. Isti'ora va ramziy ifodalar tuyuqqa falsafiy mazmun bag'ishlaydi. Tabiat manzaralari orqali inson taqdiri, hayotning o'tkinchiligi ifodalanadi. Tuyuqda so'z kamligi sababli badiiy san'atlar yanada siqiq va mazmunan chuqur bo'ladi. Har bir so'z ko'p qatlamli ma'no yuklaydi.

Keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, g'azalda badiiy san'atlar tuyg'ularni keng va obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Har bir bayt alohida ma'noga ega bo'lsa-da, umumiy ishq falsafasiga bo'ysunadi. Tuyuqda esa san'atlar ixcham shaklda, lekin chuqur ma'no bilan beriladi. Ayniqsa tajnis va kinoya orqali so'z ma'nosining ko'p qatlamliliği ochiladi.

Xulosa

Umuman olganda, g'azal va tuyuq janrlari mumtoz o'zbek adabiyotining eng yetuk va mukammal she'riy shakllari hisoblanadi. Ushbu janrlarda badiiy san'atlar faqatgina she'rning tashqi bezagi sifatida emas, balki mazmunni chuqurlashtiruvchi, fikr va tuyg'ularni teran ifodalovchi asosiy poetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. G'azal janrida tashbeh, isti'ora, mubolag'a, talmeh kabi san'atlar ishqiy va falsafiy kechinmalarning keng va ohangdor tarzda ifodalanishiga xizmat qiladi. Tuyuq janrida esa tajnis, tazod, kinoya kabi san'atlar ixcham shakl ichida chuqur va ko'p qatlamli ma'no yaratish imkonini beradi.

Misollar asosidagi tahlil shuni ko'rsatadiki, g'azal va tuyuqda badiiy san'atlar janr tabiatiga mos holda qo'llanilib, har bir so'zga alohida semantik yuk yuklanadi. Bu holat shoirning badiiy tafakkuri, estetik didi va ijodiy mahoratini namoyon etadi. Natijada ushbu janrlar orqali mumtoz adabiyotda so'z san'ati yuksak darajaga

ko'tarilib, o'quvchida chuqur hissiy va tafakkuriy ta'sir uyg'otadi. G'azal va tuyuq janrlarini badiiy san'atlar nuqtayi nazaridan o'rganish mumtoz she'riyatning mazmun-mohiyatini anglashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. G'azallar. – Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
3. Bobur Zahiriddin Muhammad. Devon. – Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Ogahiy. Devon. – Toshkent: O'zbek adabiyoti nashriyoti.
5. Fitrat. Adabiyot qoidalar. – Toshkent: O'zbekiston milliy nashriyoti.
6. Abdulla Qodiriy nomidagi Til va adabiyot instituti materiallari. Mumtoz o'zbek she'riyati masalalari. – Toshkent.
7. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi.
8. Yo'ldoshev B. O'zbek mumtoz she'riyati poetikasi. – Toshkent: Fan.
9. Rahmonov V. Sharq mumtoz she'riyati va badiiy san'atlar. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
10. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi.

